

УДК 37.01.000.93 : 656.6(045)(477.7)«17/20»=161.2

ЛЯШКЕВИЧ Антоніна Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
Херсонська державна морська
академія
e-mail: antonina26.95@mail.ru

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ МОРСЬКОЇ ОСВІТИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XVIII – XXI СТ.)

У статті дається аналіз основних шляхів та етапів створення наукового дослідження, а також характеризуються методологічні засади історико-педагогічного дослідження з особливою увагою на історію морської освіти Півдня України (XVIII – XXI ст.).

Ключові слова: методологія; методи; прийоми; завдання; наукові підходи; історико-педагогічне дослідження; морська освіта.

Постановка проблеми. Якість історико-педагогічного дослідження значною мірою залежить від застосованих засобів і методів науково-пошукової діяльності дослідника, від визначеної методології. Повною мірою це твердження стосується і вивчення історії морської освіти в Україні (XVIII – XXI ст.), оскільки методологія найбільш повно визначає способи одержання наукового знання у специфічних обставинах наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо про існування трьох шляхів отримання знань: 1) емпіричний – метод спроб і помилок; 2) строгий – метод побудови математичних моделей і розв’язання відповідних рівнянь; 3) інтуїтивний – висування певного припущення (гіпотези), яке потім перевіряється. При виборі шляху дослідник спирається на методологію наукового пошуку – положення про логіку організації діяльності, яка дозволяє визначити мету, об’єкт і предмет дослідження, підходи та орієнтири його проведення, обрати методи і засоби, що забезпечать найкращий результат.

Аналіз наукової літератури дозволяє встановити, що процес виконання наукової роботи передбачає декілька етапів.

На першому відбувається формулювання теми дослідження – на підставі ознайомлення з обраною науковою проблемою визначається тема конкретного дослідження, у нашому випадку – історико-педагогічного, розробляється його план і окреслюється результат.

Відповідно до мети дослідження визначається її об'єкт - історико-педагогічні явища, які відбувалися у системі морської освіти в Україні впродовж XVIII-XXI століть. У методологічному аспекті важливим виступає врахування типу системи, що розглядається. Обрана система, з одного боку, належить до педагогічних, з іншого, - до соціально-економічних систем. Отже, до поля зору дослідника потрапляє діяльність людини – фахівців, державних діячів, педагогів, результатом якої виступає розвиток системи морської освіти; функціонування навчальних закладів – зміст навчально-виховного процесу, специфіка і принципи діяльності педагогічних колективів, нормативно-правове та науково-методичне забезпечення; зв'язки, завдяки яким ця система існує.

Предметом дослідження виступає певна наукова проблема – реальне протиріччя, що потребує розв'язання. На думку багатьох вчених, саме вибір проблеми та обґрунтування вибору теми дослідження є складним і відповідальним кроком дослідника, який потребує дотримання таких дій: – формулювання проблеми; – з'ясування структури проблеми (аспекти, складові); – встановлення актуальності проблеми, тобто її значущості. Слід наголосити, що актуальність історико-педагогічних досліджень найчастіше зумовлена необхідністю дотримання (чи недотримання) певних традицій (парадигм): уточнення сутності історико-педагогічних явищ та умов, за яких вони відбувалися, може надати підстави для підтвердження або спростування висунутих гіпотез чи встановлених закономірностей. Це, в свою чергу, вплине на визначення напрямку подальшого розвитку (еволюція чи революція) предмету дослідження.

Предметом дослідження оголошеної вище теми доцільно визначити процес становлення та розвитку системи морської освіти на Півдні України. Як засвідчує аналіз історико-педагогічної літератури, розвиток системи морської освіти в Україні супроводжується чималою кількістю різноманітних проблем, які виникають внаслідок змін концепцій та парадигм, соціально-економічних умов, рівня кваліфікації фахівців тощо. Особливий інтерес викликає генеза морської освіти на Півдні України, оскільки більшість міст (Херсон, Миколаїв, Крим) цього регіону, маючи водні акваторії, знаходилися у витоків морської освіти на українських землях.

На наступному етапі науково-пошукової роботи, базуючись на аналізі здобутків у розробці обраної наукової проблеми, формулюється мета і визначаються завдання дослідження. Метою вказаного наукового пошуку вступає вивчення генезису морської освіти на Півдні України, виявлення її провідних характеристик та особливостей, теоретичне обґрунтування перспектив подальшого розвитку.

Відповідно до мети дослідження логічно визначити такі його завдання:

1. Проаналізувати генезис морської освіти в Україні, визначити етапи її становлення та основні характеристики.
2. Визначити вплив соціально-економічних і суспільно-політичних чинників на формування, становлення і розвиток системи морської освіти на Півдні України.
3. Здійснити теоретико-методологічне обґрунтування сучасної системи набуття середньої та вищої морської освіти.
4. Обґрунтувати сутність і зміст базових категорій і понять щодо підготовки фахівців у системі морської освіти та визначити методологічні основи стратегічного планування їх підготовки.
5. Теоретично обґрунтувати основні напрями використання позитивного досвіду у подальшому розвитку морської освіти в Україні.

Будь-яке історико-педагогічне дослідження потребує визначення його концепції чи висунення гіпотези. Саме гіпотеза дозволяє зрозуміти, які аспекти обраної наукової проблеми і яким чином дослідник намагається вирішити у власному пошуку. Аналіз численних авторефератів з історії педагогіки надає підстави для наступних тверджень: правильно побудована гіпотеза має включати причини, чинники та рушійні сили, що призведуть об'єкт дослідження до змін; вона має вказувати на причинно-наслідкові зв'язки між компонентами обраного об'єкту і зазначати можливі перспективи і напрями подальшого вдосконалення об'єкту [1]. Крім цього, гіпотеза має бути логічно вибудованою, простою та доступною для перевірки.

Так, концепція дослідження історії морської освіти на Півдні України можна сформулювати у такий спосіб. Система морської освіти в Україні, з урахуванням неперервності процесу здобуття та вдосконалення професійної освіти, людиноцентричної та синергетичної тенденції європейської освіти, має базуватися на компетентнісному підході, обґрунтованому поєднанні традицій з інноваціями. Обґрунтування структури і змісту системи морської освіти здійснюється на основі її сучасної парадигми, яка являє собою діалектичну єдність п'ятих основних її компонентів (особистісний, буттєвий, ціннісний, пізнавальний і праксеологічний) і відбувається в контексті реформування національної системи освіти з урахуванням прогресивних освітніх традицій, реформування соціально-економічної сфери. Наукове уявлення про складну динамічну систему морської освіти в Україні, як органічну єдність всіх її структурних складових, потребує її системного дослідження в історичному, структурному і функціональному аспектах, визначення методологічних основ стратегічного планування її розвитку, оптимального обґрунтування основ управління нею та з'ясування перспектив розвитку.

Загальна гіпотеза означеного дослідження має ґрунтуватися на припущенні, що ефективність функціонування системи набуття морської освіти в умовах реформування національної системи освіти (середньої, вищої та післядипломної), значно підвищиться за умов системного неупередженого аналізу її становлення й розвитку, переосмислення ролі та місця у розвитку держави, обґрунтування сучасної перспективи з урахуванням позитивного досвіду минулого [2, с. 285–292]. Таке формулювання не охоплює всіх умов розвитку системи морської освіти, проте вказує на основний інструмент – системний аналіз, який забезпечить можливість з'ясувати ступінь впливу названих чинників і встановити їх пріоритетність.

Окрім системного аналізу, розгляд означеної проблеми, на наш погляд, доцільно здійснювати з огляду на відомі методологічні концепції Томаса Куна, Імре Лакатоса та Карла Поппера. Коротко зупинимося на змісті кожної з них.

Так, відповідно до концепції наукових революцій і парадигм (норм та взірців наукового мислення, які набули в даному суспільстві характер традиції), викладеної у праці Т. Куна «Структура наукових революцій» [3], історичні етапи розвитку морської освіти пов'язані із періодами «сталих парадигм» (наукових стереотипів та шаблонів мислення) і «наукових революцій» (зміна одної парадигми іншою). Вчений писав: «парадигми дають ученим не тільки план діяльності, но также указывают и некоторые направления, существенные для реализации плана. Осваивая парадигму, ученый овладевает сразу теорией, методами и стандартами, которые обычно самым теснейшим образом переплетаются между собой. Поэтому, когда парадигма изменяется, обычно происходят значительные изменения в критериях, определяющих правильность как выбора проблем, так и предлагаемых решений» [3, с. 149]. Погоджуючись з думкою автора, вважаємо за необхідне переглянути зміст окремих педагогічних ідей та внесок педагогів-практиків і науковців у розвиток морської освіти на Півдні України, який до сьогодні ще не набув об'єктивності.

У теорії дослідницьких програм І. Лакатоса, основні ідеї якої викладено в доробку «Фальсифікація і методологія науково-дослідницьких програм» [4], зроблено спробу об'єднати філософію та історію науки. Такий синтез історико-методологічного та філософсько-методологічного знання надає досліднику теоретичне підґрунтя для побудови «науково-дослідної програми», що містить такі елементи:

- 1) «ядро» – фундаментальні наукові принципи, дотримання яких забезпечує цілісність дослідження;
- 2) «захисний пояс» – допоміжні гіпотези, спираючись на які дозволяє здійснити раціональну реконструкцію історичного періоду, що розглядається, з такою конструктивною критикою.

На нашу думку, реконструкція історії розвитку морської освіти на Півдні України на сьогодні є актуальною і необхідною, оскільки її попереднє трактування було спалюване за радянські часи.

За концепцією критичного раціоналізму та фальсифікаціонізму К. Поппера, обґрунтованою у працях «Логика и рост научного знания» [5] та «Эволюционная

епистемология и логика социальных наук» [6], саме критичний раціоналізм («подвергай все критике») пропонується сучасному досліднику як один з пріоритетних критеріїв оцінювання істинності знання. При цьому раціональність (обґрунтованість), діалектичність (намагання виявити протиріччя), апеляція до наукового знання (сцієнтизм), дедуктивізм (пріоритетність дедуктивних, а не індуктивних суджень) і фальсифікаціонізм (будь-яка думка може бути спростованою) мають використовуватися в якості інструментів наукового дослідження.

Базуючись на зазначених методологічних концепціях та меті дослідження, можна обрати вихідні положення наукового пошуку – підходи, які визначають його напрями та ракурси. Для історико-педагогічного дослідження доцільно обрати загальнонаукові підходи, які класифікуються за парними категоріями діалектики, що відтворюють полярні сторони розвитку морської освіти на Півдні України: історичне та логічне, зміст та форма, якість та кількість тощо. На наш погляд, це доречно для встановлення сутності явищ і процесів, порівняння схожих явищ, з'ясування загального та виокремлення специфічного.

Поєднання змістовного та формального підходів надасть можливість вивчати історичні події та виокремлювати факти для подальшого аналізу, синтезу та абстрагування; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними. Поєднання логічного та історичного підходів забезпечить розгляд кожного історико-педагогічного явища не лише у конкретній часовій точці, а й з'ясувати його історичну генезу. Поєднання кількісного та якісного підходів уможливить не лише формування сукупності певних характеристик, властивостей та ознак окремих педагогічних явищ, а й систематизацію встановлених фактів за цими параметрами [7]. Застосування феноменологічного та сутнісного підходів дозволяє описувати історико-педагогічні явища в обраних термінах, визначати їх внутрішній зміст, причини змін.

Як відомо, наукові підходи можуть бути аспектними, системними та концептуальними. Завдяки аспектному підходу дослідник може обирати певні аспекти проблеми за визначеним критерієм, застосування системного підходу потребує врахування різних аспектів проблеми в їх взаємозв'язку та цілісності, використання концептуального підходу зумовлює розробку концепції дослідження, тобто комплексу ключових положень, що визначають архітектоніку дослідження.

Спираючись на зазначені наукові підходи, слід дотримуватися таких принципів: детермінізму, відповідності та додатковості. Використання першого принципу дозволяє виокремлювати сукупність обставин (причин), які передують у часі певному явищу (наслідок) і спричиняють його. При цьому слід пам'ятати про випадковість та виключення із загальних закономірностей. Більше того, із зростанням кількості впливових чинників, що спостерігається в історичній ретроспекції, не завжди можна встановити причинно-наслідкові зв'язки, проте можна говорити про часові кореляції та зв'язки функціональні.

На наступному етапі науково-пошукової роботи слід обрати засоби та методи дослідження, які в літературі [8–10] прийнято класифікувати за трьома групами на: формально-логічні, загальнонаукові та специфічні. За іншою класифікацією розрізняють методи-дії та методи-операції: метод як засіб досягнення мети та метод як сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного опанування дійсності [1]. В. Загвязинський [11, с. 14] класифікує методи дослідження за такими групами: робочі (вивчення літератури, документів і результатів діяльності; спостереження; опитування; експертні оцінки); комплексні (обстеження; моніторинг; вивчення та узагальнення досвіду; експеримент). Як засвідчує аналіз авторефератів радянського часу та періоду незалежності України, для історико-педагогічного дослідження можна використовувати більшість з названих методів. Конкретизуючи для педагогіки, В. Загвязинський таким чином деталізує поняття методології: «вчення про педагогічне знання та про процес його здобуття, яке включає: 1) вчення про структуру та функції педагогічного знання; 2) вихідні, ключові, фундаментальні, філософські, загальнонаукові й педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези зокрема), що мають методологічний сенс; 3) вчення про методи педагогічного пізнання» [11, с. 28].

Висновок. Таким чином, методологію дослідження ми розглядаємо як підґрунтя організації науково-пошукової діяльності. Встановлено, що така діяльність має бути циклічною і складатися із спрямованих чітко визначених та логічно вибудованих дій.

Список використаної літератури

1. Бобрышов С.В. Методология историко-педагогического исследования развития педагогического знания : автореф. дис... д-ра пед. наук: спец. 13.00.01 / С.В. Бобрышов. – СПб., 2007. – 39 с.
2. Сухомлинська О.В. Концептуальні засади розвитку історико-педагогічної науки в Україні / О.В. Сухомлинська // Збірник наукових праць учасників П'ятих Костюківських читань «Психологія на перетині тисячоліть». – Київ, 1999 – Т 3. – С. 285–292.
3. Кун Т. Структура научных революций. С вводной статьей и дополнениями 1969 г. / Т. Кун. – М. : Прогресс, 1977. – 300 с. – Режим доступа : <http://www.biometrika.tomsk.ru/Kuhn.pdf>.
4. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ / И. Лакатос. – М. : Медиум, 1995. – 236 с. – Режим доступа : http://royallib.com/book/lakatos_i/falsifikatsiya_i_metodologiya_nauchno_issledovatel'skih_programm.html.
5. Поппер К.Р. Логика и рост научного знания / К.Р. Поппер ; [пер. с англ.]. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.
6. Эволюционная эпистемология и логика социальных наук: Карл Поппер и его критики / Сост. Д.Г. Лахути, В.Н. Садовского и В.К. Финна ; [пер. с англ.]. – М. : Эдиториал УРСС, 2000. – 464 с.
7. Корнетов Г.Б. Цивилизационный подход к изучению всемирно-исторического процесса / Г.Б. Корнетов. – М. : Академия, 1994. – 265 с.
8. Белозерцев Е.П. Образование: историко-культурный феномен / Е.П. Белозерцев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 704 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия. В 2-х т. – М. : Научное изд-во «БОЛЬШАЯ РОССИЙСКАЯ ЭНЦИКЛОПЕДИЯ», 1993. – Т. 1. – 608 с. – 1999 – Т. 2. – 560 с.
10. История образования и педагогической мысли за рубежом и в России / Под ред. З.И. Васильевой. – М. : Академия, 2005. – 432 с.
11. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.И. Загвязинский, Р.А. Атаханов. – 2-е изд., стер. – М., 2005. – 208с.

References

1. Bobryshov, S.V. (2007). Methodology of historical and pedagogical research of the development of pedagogical knowledge. (Ph.D Dissertation). Thesis. St. Petersburg. (in Rus.).
2. Sukhomlinska, O.V. (1999). Conceptual Framework for historical and educational science in Ukraine. Scientific Papers of Fifth Kostyukivskyh readings "Psychology at the intersection of the millennium" Kyiv, 3, 285–292. (in Ukr.).
3. Kuhn, T. (1977). *Structure of scientific revolutions*. With the introductory article and additions of 1969. Moscow: Progress. Retrieved from <http://www.biometrika.tomsk.ru/Kuhn.pdf>. (in Rus.).
4. Lakatos I. (1995). *Falsification and methodology of research programs*. Moscow: The Medium. Retrieved from http://royallib.com/book/lakatos_i/falsifikatsiya_i_metodologiya_nauchno_issledovatel'skih_programm.html. (in Rus.).
5. Popper, K.R. (1983). *Logic and the growth of scientific knowledge*. Moscow: Progress. (in Rus.).
6. *Evolutionary epistemology and the logic of social sciences: Karl Popper and his critics* (2000). Compilers D.G. Lahuti, V.N. Sadovsky and V.K. Finn. Moscow: Editorial URSS. (in Rus.).
7. Kornetov, G.B. (1994). The civilization approach to the study of the world-historical process. Moscow: Academy. (in Rus.).
8. Belozertsev, E.P. (2004). Education: historical and cultural phenomenon. SPb: Legal Center Press. (in Rus.).
9. *Russian Pedagogical Encyclopedia*. In 2 books (1993, 1999). Moscow: Scientific Publishing House "GREAT RUSSIAN ENCYCLOPEDIA". (in Rus.).
10. The history of education and pedagogical thought abroad and in Russia. (2005). In Z.I. Vasilyeva (Ed.). Moscow: Academy. (in Rus.).
11. Zagvyazinsky, V.I., Atakhanov, R.A. (2005). Methodology and methods of psychological and pedagogical research: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions. 2nd edition. Moscow: Academy. (in Rus.).

LIASHKEVYCH Antonina,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Kherson State Maritime Academy
e-mail: antonina26.95@mail.ru

METHODOLOGICAL BASIS OF STUDYING HISTORY OF MARITIME EDUCATION IN THE SOUTH OF UKRAINE (XVIII – XXI CENTURIES)

Abstract. Introduction. The quality of historical pedagogical research essentially depends on applied means and methods of scholar's scientific activity, their adopted methodology. Fully this statement concerns the study of history of maritime education in Ukraine (XVIII – XXI cent.) while methodology to the full extent predetermines means of acquiring scientific knowledge in specific circumstances of scientific study.

Purpose. The purpose of the research is a certain scientific problem – existing contradiction which is to be solved. To most scholars' mind, selecting a problem and validating the topic of the research are

complicated and demanding steps which require the following acts: formulating a problem; defining a structure of this problem (aspects, components); appointing its applicability i.e. significance.

Methods. When selecting means, a scholar relies on the methodology of scientific research – provisions of such management logic which allows defining an objective of the research, its target and subject, the approaches and cues of study organization; singling out the methods and means which lead to the most favorable results. Three means of acquiring knowledge are widely known. They are empiric (cut-and-try approach), rigorous (building mathematical models and solution of correspondent equations), and intuitive (suggesting a supposition – hypothesis – which is afterwards tested.

Results. The combination of contextual and formal approaches gives an opportunity to study historical events and outline facts for further analysis, synthesis, and abstracting; establishing causative-consecutive relations between them. The combination of logical and historical approaches provides the study of every historical pedagogical phenomenon in its development as well as its status in a certain historical period.

Originality. The scientific originality of research results is viewed in reaching the following tasks: 1. To analyze the development of maritime education in Ukraine, define the stages of its establishment and basic characteristics. 2. To identify the influence of socio-economic and political factors on the formation, establishment, and development of maritime educational system in the southern Ukraine. 3. To substantiate theoretical methodological aspects of the contemporary system of secondary and higher maritime education. 4. To explain the essence and content of basic categories and notions connected with the training of specialists in the system of maritime education and define the methodological basis of the strategic planning of their training. 5. To give theoretical proofs for basic ways of using positive experience in the further development of maritime education in Ukraine.

Conclusion. Hence, the methodology of a research is considered as a ground for managing a scientific study. It is established that such an activity should be cyclic and consist of clearly determined and logically built acts.

Key words: *methodology; approaches; techniques; tasks; scientific approaches; historical-pedagogical research; maritime education.*

*Одержано редакцією 13.03.2017
Прийнято до публікації 19.03.2017*